

Vjenceslav Novak

í njegov nazor o svijetu

O tridesetoj godišnjici njegove smrti († 20. IX. 1905.)

NEMA zacijelo u životu i djelovanju bilo kojeg čovjeka, na-
pose velikana duhom, ništa zanimljivije ni vrednije nego
upoznati misli i osjećaje, koje je gojio, i koji su ga pokretali
u svim njegovim težnjama i nastojanjima. To su oni prvotni faktori,
na koje bi se moralo moći svesti sve, što je dotični čovjek snovao
i izveo: supstrat ili jezgra svega njegova mišljenja i osjećanja. To
je nazor o svijetu t. j. jedinstveni i cjelokupni pogled čovjeka na
sve u njemu i oko njega; tumačenje biti, značenja i smisla svega
u svijetu.

Ova spoznaja o nazoru bilo koje osobe jest to zanimljivija,
što upravo o veličini, ispravnosti i odlici nazora ovisi vrijednost
njezina, i što se ovaka pitanja nameću neodoljivo svakomu — ili
bi ih svaki misaoni čovjek morao tražiti i rješavati. Za čovjeka
dakle, koji misli o tim pitanjima, izvanredno je zanimljivo, da on
osjeća upravo potrebu da vidi i čuje, što je držao taj i taj, oso-
bito ako je to bio velik čovjek, o tim pitanjima, koja i njega muče:
što je naime smisao i vrijednost, izvor i cilj života, postanak i svrha
svijeta i svemira? To je upravo i zadaća filozofije, samo što se kod
nazora misli na sumarni pogled i odgovor na bitne probleme i pi-
tanja o svijetu i životu.

U hrvatskoj književnosti nema ni jednog pisca s potpunim i
dosljednim pogledom na svijet, a osobito nije tog nitko izrazio ni
formulirao u tako zvanom filozofskom romanu, jer se ni jedan naš
pisac nije dublje bavio filozofijom. (Jedino veće djelo te vrste bio
bi Janko Berislavić od Đalskoga, ali on nije osobito dubok ni do-
sljedan). Zato i jest muka odrediti, koji nazor o svijetu ima pisac,
to više, što većina njih prolazi razne metamorfoze i priznaje se
nedosljedno pripadnikom sad jednog sad drugog nazora. A mnoge
od njih prva i bitna pitanja čovjeka i čovječanstva uopće ne zani-
maju, nego se oni zadovolje sitnicama svagdanjeg života, hrle od
jednog događaja i doživljaja do drugog, a da im odrede smisao i
važnost za sebe i druge, dotle se ne mogu podići.

Nešto se doduše može reći o mišljenju i življenju svakog
čovjeka, iako on sam refleksijom nije ni do čega došao, ali su ga
njegova narav i okolnosti dovele do nekog načina života, što je
za njegov ujedno nazor — pa bilo to: ne misliti ništa, nego živjeti iz
časa u čas.

Možda više nego ikojega drugog našeg pisca zanimaju problemi o svijetu i životu Vjenceslava Novaka. On češće nego drugi traži uzroke i bit stvari, rješenje prvotnih pitanja — premda filozofskog romana s izgrađenim i dosljednim pogledom na svijet nije ni on dao. On je naime sposoban i darovit čovjek, ne samo umjetnik, nego i mislilac. A darovit, uz to plemenit čovjek, kaošto je to Novak bez sumnje bio kao malo tko, takav čovjek ne može mimoići pitanja i probleme: čemu živim, zašto se mučim ja i moj bližnji, što je bit i svrha svemira i svega u njemu. Ali Novak nije nikad sistematski studirao filozofije, a njegova naobrazba bila je jako nedostatna, da na ta pitanja može odgovoriti razlozima. I odviše se često osjeća nestalnost, kolebanje i nedosljednost. Rješenje ove nesigurnosti i nedosljednosti ovako prikazuje prof. Barac u »Savremeniku« 1928. g.: »Vjenceslav Novak svršio je učiteljsku školu, a kasnije konzervatorij u Pragu; radio je i sam dalje na svom obrazovanju. No iz njegovih djela osjeća se, da mu je nedostajala dublja filozofijska obrazovanost i ona sigurnost u promatranju stvari oko sebe, koju može da ima tek čovjek s ustaljenim pogledom na svijet. On se tokom vremena upoznao s problemima filozofije, prirodnih nauka, sociologije i dr. No kako sve to nije bilo sistematski, već više produkt slučaja, utisak novih djela bio je katkad odviše jak, a da bi on to sve mogao jednakom snagom prevladati. Odatle kontradikcija, nesigurnost, različito shvatanje istih pojava.«¹

Novak prihvaća nazore i poglede pod dojmovima lektüre, koja zacijelo ne će sastojati od čisto filozofskih djela, nego većinom popularno pisanih publikacija po časopisima onog doba. On sam spominje češće imena nekih filozofa, bilo u disputama svojih junaka, bilo da nabraja djela u njihovoj knjižnici. Tako su u biblioteci učitelja u Martinovcu² ovi filozofi: Kant, Hegel, Schopenhauer, Hartmann, Spencer, Wundt, ... Tolstoj. Često spominje još Darwin, Haeckela, Du Prela (Die monistische Seelenlehre), Bebela (Socijalizam i žena), Lombroso, Sv. Tomu Akvinskog, Tomu Kempenca i Sveto Pismo. Ali po svoj prilici nije ni jednoga težeg znanstvenog djela čitao, nego, razne publikacije po časopisima.

Rekli smo, da je Novak nedosljedan u svom nazoru. To ne bi bilo loše, i mi bismo ga mogli braniti, da je on samo vremenski nedosljedan t. j. u jednoj periodi života misli ovako, u drugoj drukčije. Neka bude — rekli bismo — uvjerio se o nečem drugom i sad se drži toga. Ali on u isto vrijeme tvrdi jedno i odmah tome protivno.

Ipak se njegov nazor može podijeliti na dva smjera: na kršćansko shvaćanje svijeta i na panteističko-spirističko. Nijesu me-

¹ *Savremenik* 1928. str. 360. (Vjenceslav Novak).

² *Zapreke*, str. 199—200. — Sva se Novakova djela osim *Nikole Baretića*, koji se navodi prema izdanju »Maticе Hrvatske« iz g. 1896., citiraju po izdanju »Minerve« a Pripovijesti po Livadićevu izdanju I—IV. sv.

du sobom točno odijeljeni, nego se isprepliću: tamo do g. 1900. preteže kršćanski, a dalje ovaj drugi nazor.

Novak je u djetinjstvu kršćanski odgojen. Vele, da mu je majka bila pobožna žena, te je zacijelo i njega u tom duhu odgajala, a prvi dojmovi i nauke i te kako su važni za smjer i shvaćanje u čitavom životu. Novak sam spominje u djelima, za koja se može misliti da imaju autobiografski karakter, da je bio religijozno odgojen.³

On se zatim kao učitelj i organista u crkvama kretao mnogo u društvu svećenika, bio često kod službe Božje, a to je sve bez sumnje moglo uvelike utjecati na njegov pogled i naziranje, te kod njega nalazimo uistinu mnogo elemenata kršćanskog shvaćanja svijeta, osobito tamo do g. 1900. Ali, kako spomenusmo, ima već tada izraza, koji su u kontradikciji s kršćanstvom. Da tu kontradikciju protumače, navode kritici često razlog, da Novak nije kršćanski osjećao, nego je radi materijalnih neprilika i ovisnosti o svećenstvu i »Matici Hrvatskoj« sakrivao svoje mišljenje i pokazivao se kršćaninom. Bez sumnje je Novak iz spomenutih obzira pazio što piše, ali u prvoj fazi svog rada on zacijelo osjeća kršćanski. Čemu inače onoliko puta i onako toplo, te s navođenjem razloga preporuča religiju i njezine istine? On bi bio zadovoljio okolini, da nije vjere napadao, ali on piše često tako uvjerljivo, da mu se ne smije poricati iskrenost.

Prilično potpunu sliku svoга kršćanskog osjećanja i shvaćanja podao je Novak u »Nikoli Baretiću« na kojih desetak stranica u raspravi između Nikole i njegove kasnije žene Marije. Evo glavnih misli iz tog nazora, osobito o postanku svemira i života, egzistenciji Božjoj i besmrtnosti duše:

Postoji svemir s divnim redom, razvijao se iz kaosa do današnjega stadija. Ali odakle taj prvi kaos, početak, vrijeme?⁴ Da, još više. Odakle život na zemlji, svijest u čovjeka? Mrtva priroda razvitkom nije mogla dati onoga, čega sama nema. Za to tumačenje ne dostaje atomizam i materijalizam. Hrana i gibanje može biti učinak atoma, ali ljubav, mržnja, milosrđe, žalost, veselje, znanost i ushit i sve ono, što je izvan tjelesnih osjećanja, nije plod atoma, nije fiziološki učinak organa. Toga ne može proizvesti priroda, jer ona sve radi bez ljubavi, radosti, bez suza — ona je nijema, gluha, slijepa i beščutna priroda! Da se sve to razumije, treba prihvatiti postojanje vječnog i neizmjernog bića — Boga — »kojemu je sav ovaj nebeski svod hram, svako ljudsko srce žrtvenik, odakle se diže pred prijestolje Božje složna hvala njegovoj slavi i dobroti.«⁵ Da navedemo odmah od drugud jedan citat o egzistenciji Božjoj. »Ukratko ja sam došao do zaključka, da tijelo oživljuje duša, i da jest duh nad duhovima, ono vrhovno apsolutno biće,

³ Nikola Baretić, *Informator*.

⁴ Str. 142.

⁵ Baretić 145.

koje se zove Bog.«⁶ Ali što je s čovjekom? Prestaje li smrću sve? Ta onda nema glupljeg slučaja od postanka života; tolika borba i jad nema smisla; nego ima i dalji razvitak po dobroti i općoj ljubavi, da, možda razvitak do onog savršenstva, što ga nalazimo u pojmu Boga(!). Ali o životu iza smrti govori on često, te ćemo navesti više toga kasnije govoreći o njegovu spiritističkom shvaćanju. Novak cijeni veoma sv. Pismo; ono mu je knjiga nad knjigama, njegova je vrijednost neprolazna, u njem nalaze mnogi utjehe u teškim i gorkim časovima života.⁷

Kako se vidi, njegov je kršćanski nazor dosta mršav — brzo iscrpljen. On naime nije nikad dublje zašao ni proživljavao kršćanskih istina. Mogao je biti vjernik, primati sakramente i uopće živjeti prema nauči kršćanstva, ali nije nikad zašao tako duboko, da bi ga kršćanstvo proželo, i da bi on od njega sam stvorio svoj tipični nazor i pogled na svijet. Svaki čovjek naime od glavnih i bitnih istina ili tvrdnja bilo kojeg sistema ili nazora, ako u nj dublje zađe, stvara sebi prema svom temperamentu i mentalitetu one zadnje, najfinije osjećaje i pogled, jer svaki nazor mora čovjek donekle sebi odmjeriti i dopuniti ga: Quidquid recipitur, per modum recipientis recipitur.

Reći ćemo kasnije, da je u Novaka bio izvanredno razvijen socijalni osjećaj, osobito čuvstvo samilosti prema drugima. Kršćanstvo mu je davalo i te koliko poticaja i materijala, da u tom pravcu na pr. stvori i produbi svoj posebni nazor, da tu istinu ljubavi u duhu vjere proživljava, obrazloži, proširi i da na njoj stvori onaj svoj individualni nazor, koji je i u kršćanstvu moguć i koji pače mora svaki stvoriti, ako ga hoće dublje i dosljedno proživljavati; jer ono, što je na kalup — šablona, ne traje dugo i ne može se svuda provesti.

Da nije zašao dublje u duh kršćanski, dokaz je i to, što on ne poznaje i ne spominje osim vrlo plitko i površno natprirodnih duhovnih elemenata, koji su bit i jezgra kršćanstva.

S obzirom na Novakovo kršćansko shvaćanje spomenut ćemo još samo njegov odnos prema svećeniku, jer gotovo u svakoj i malo većoj noveli dolazi bilo koje svećeničko lice, a sujet najvećeg romana — »Zapreke« — uzet je upravo iz ovoga staleža.

Svećenik je gotovo u svim djelima simpatično lice: tješi, pomaže, liječi i puti; tek tu i tamo on je opor, nestrpljiv i bez shvaćanja za potrebe drugih. Najmanje dakako dolazi do izraza ono, što je bitno: svećenik kod oltara, duhovna služba i natprirodni značaj svećenika.

Najvažniji je u tom pogledu roman »Zapreke«. Novak prikazuje nekoliko svećeničkih tipova: idealnog i požrtvornog Latkovića, koji pomaže narodu osobito učeći ga u racionalnom gospodarenju. Zatim slabić Hrastina, koji najviše voli svoj

⁶ U Predzorje I. 176.

⁷ Nikola Baretić 137.

mir i komotnost, ali svoje svećeničke dužnosti ipak dosta savjesno obavlja. No glavni problem, što ga hoće riješiti, jest — svećenički celibat.

Na mladog bogoslovca Viktora Jerkovića stavlja prirodni zakon svoj zahtjev: on se zaljubi u idealnu djevojku i hoće da još prije odlučnog časa napusti svećenički stalež. Ali iz raznih obzira, osobito radi želje majčine, on taj zahtjev svoje naravi nadvlada. No zahtjev se neprestano javlja silnom snagom, i Viktor je blizu da se iznevjeri svojim idealima, ali ipak ima toliko jakosti, da u odlučnom času svlada moć naravi. Što je Novak htio reći? — Svakako to, da se na svećenika stavljaju odviše veliki i teški zahtjevi, kad se odriče obiteljskog života. Pitanje je sad samo, da li je htio reći: celibat je uopće odviše težak — ili možda samo: za Viktora bi bilo bolje, da nije postao svećenik, jer je u njega prirodni zakon za osnutkom obiteljskog života vrlo jako razvijen.

Svakako je sigurno, da Novak nije ni izdaleka iscrpio sva sredstva, što ih ima svećenik u zamjenu za obiteljski život, napose ne poznaje natprirodnih sredstava, što ih svećenik ima na raspoloženje. Također je vrlo naivno, kad Viktor u svojoj borbi uzima u pomoć suhe i apstraktne istine Tome Akvinca, kako on veli, a zacijelo nije znao, ni što su to »duhovne vježbe pobožnog biskupa«, koje da Viktor čita i razmišlja.

U drugoj fazi Novakova razvitka preteže uz kršćanske elemente sklonost k misticizmu, spiritizmu, a podloga mu je panteizam.

To su već za života spočitavali Novaku u »Hrvatskoj Straži«,⁸ premda su, mislim, vidjeli panteizam i materijalizam i ondje, gdje se to ne mora uzeti. Treba doduše kazati, da sva ta mjesta zajedno uzeta ostavljaju dojam panteističkog shvaćanja, ali svako za sebe moglo bi se uzeti samo kao pjesnički način govora, koji ne mora značiti mnogo.

Piscu je u »Hrv. Straži« jasno, da je Novak proštudirao od Du Prela, Die monistische Seelenlehre, te da je njegove misli rasijao osobito po romanu »Dva svijeta«. Moguće je, da ga je zaista čitao; u ono se vrijeme naime zaista mnogo čitao taj pisac. No vrlo je teško iskonstruirati Novakov panteistički nazor, jer je takovih mjesta malo, i ona su dosta nejasna. Zacijelo zato, jer Novaku s njegovom naobrazbom u tom teškom i zamršenom sistemu, ako se ide do dna, mnogo toga nije bilo jasno.

Same biti panteističkog nazora Novak nigdje ne izriče, nego samo neke posljedice i zaključke njegove, a ona sastoji u tom, što panteizam uzima samo jednu supstanciju nešto apsolutno — boga, koji je sasvim identičan sa svijetom; svi pojedini stvorovi i čovjek s njima tek su manifestacija tog apsolutnog, njegove modifikacije.

Panteistički zvuče ovi izrazi, a tako ih shvaća i kritik u »Hrv. Straži«:⁹ »osjećam, kao da se rastačem u ni-

⁸ Hrvatska Straža 1903.: Dva Svijeta. Na tu se radnju odnosi i sve, što se kasnije navodi.

šta u tom ogromnom veličanstvu, okruženu nebotičnim stijenama, niz koje padaju kapljice vode, kao tok vječnoga života⁹ — dakle nestaje pojedinca i svijesti, oni prelaze u ono apsolutno nesvjesno, premda će za čas tvrditi sasvim protivno. Amadej u svom ludilu govori: »Slušam, kao da su to sferične orgulje, s kojima prati glazbeni genij svekolike prirode pjesan čarobne ove noći.«¹⁰ Uopće, kad je govor o geniju, može se to shvatiti kao panteističko božanstvo. Posljednje stranice u »Dva svijeta« mogu se uopće tako panteistički shvatiti, ali je sve to izrečeno pjesnički, neodređeno i nejasno, da se jedva što može sigurno ustvrditi i odrediti — gotovo uvijek bi se moglo i protivno braniti —, no čitav dojam jest bez sumnje panteističko shvaćanje.

Možda si Novak opet protuslovi baš s ovim panteizmom, ali uistinu ni u jednoj fazi svog života ne sumnja u realnost materije i duha. On je izraziti dualist: dva svijeta postoje. Materija i svemir nije mu tek predodžba ili fantazija u smislu Hegelovu i Fichteovu i ostalih idealista; njezinu težinu i oporost on odviše jasno osjeća.

Ali s isto takovim uvjerenjem, ako ne još većim, tvrdi on egzistenciju duha na mnogo i mnogo mjesta. Zato nema nipošto pravo pisac u »Hrv. Straži«, koji mu tako oštro spočitava monizam. Branko Livadić je mnogo oprezniji, te kaže, da se »u posljednjim Novakovim radnjama javlja redovno materijalistička frazeologija«.¹¹

Materijalista nije Novak bio nikad — a ako tu i tamo koje mjesto zaista zvuči na materijalističku, to je samo dojam lektire, fraza, koje Novak nije potpuno promislio, možda ni sasvim razumio — inače bi si ipak odviše protuslovio.

Istina je, da se u posljednjim njegovim godinama nalaze češće takovi izrazi, jer se oni češće čitaju po časopisima onog doba; treba pomisliti na čitavu teoriju u »Titu Dorčiću« — premda nju može u dosta širokom opsegu prihvatiti i čovjek s mišljenjem protivnim materijalističkom. Ali Novak sam pobija tu svoju teoriju bezbroj puta. Citati bi se mogli gomilati do umornosti. Tako on kaže u pripovijesti »U predvečerje«: »Materija je po sebi mrtva, a ono što daje život, ne može umrijeti.«¹² Ili dalje u istoj pripovijesti govori stari spiritista: »Moja vjera, da je život samo promjena oblika i cirkulacija materija srušila se kao stara trula zgrada za potresa. Ja sam stao tražiti uzrok, bivstvo i cilj svega drugdje, i došao sam do uvjerenja, da naše misli i čuvstva ne mogu biti produkt materije, da su to funkcije duha, koji živi slobodnije i savršenije istom onda, kad materija prestane ovdje funkcionirati u obliku, kojim smo na ovaj svijet došli.«¹³

⁹ *Dva Svijeta*, 201.

¹⁰ *Dva Svijeta*, 199.

¹¹ *Izabrane pripovijesti Vjenceslava Novaka* knj. I., XXVI. (Uvod).

¹² I. 166.

¹³ Ib. I. 176.

Ili u crtici »O Božiću« kaže za spisatelja Maksa, kako »je osjećao, da istodobce s grubim materijalnim svijetom postoji viši, bolji i neisporedivo ljepši svijet duha, svijet ljubavi, svijet ideja. — da jest, da mora biti sjajno carstvo konačne sreće, u koju može zagledati svojom intimnom snagom samo duh velikih, rijetkih ljudi, umjetnika i pjesnika, koji to carstvo naviještaju u svojim djelima bijednicima na utjehu, kao što su proroci starog zavjeta naviještali dolazak Spasa«. ¹⁴ Ili: Zašto »su ljudi tako daroviti, pak hoće da znadu sve samo s pomoću svojih siromašnih pet čutila?«. ¹⁵

Novak je bio vrlo sklon misticizmu, te se i sam njime bavio i študirao spiritizam. Ovakovih mističkih i fatalističkih mjesta ima već u prvim njegovim radovima (»Majstor Adam«, »Informatore« i t. d.), ali osobito iza g. 1900. Tad je naime i kod nas spiritizam bio u modi, te Hinković izdaje spiritistički časopis »Novo Sunce«, a Gustav Gaj »Tajanstveni svijet«.

Bibliografi Novakovi navode, da je Novak 1902. u »Novom Suncu« napisao članak »Tajanstveni svijet«, no ja sam pretražio tri bližnja godišta nekoliko puta, ali tog članka nisam našao, premda bi za temu bio vrlo instruktivan.

Taj misticizam i spiritizam Novakov jest u glavnom u ovom: Duh je ljudski u tijelu kao u kakvoj tavnici. Ali on se, osobito u snu, može osloboditi tog zatvora i biti na svakom mjestu. Za to shvaćanje osobito je karakteristična novela »U predzoru«; puna je ovakovih spiritističkih momenata. Osim drugih pojava duha tu je osobito jasno prikazano javljanje umrlog sina ocu. Sin je često uz njeg, on ga osjeća i sporazumijeva se s njime, iako ga ne vidi. Isto je tako pokojna Adelka često uz Amadeja i njihovo dijete. Amadej je vidi, osjeća i govori s njome.

Uz taj misticizam javlja se često u Novaka fatalizam, nemoć pred sudbinom, što bi također bila oznaka panteizma: sve ide prema određenim nepromjenljivim zakonima neke više sile i besvjesne prirode — i ništa im se ne može suprostaviti.

O tom govori prof. Barac ovako: »U Novakovu životnom pogledu najkarakterističnija je međutim crta misticizma i fatalizma. A i jedno i drugo javlja se više kod ljudi s lirskim dispozicijama, nesposobnim da se uhvate u koštac s realnim prilikama života. Novakova lica imadu slutnje, koje se obistinjuju; ona vjeruju u sne — i ti se sni doista ostvaruju. Ona često stoje pod dojmom neke više sile, i makar što radila, ona toj sili ne mogu izbjeći. Kolikogod ta crta fatalizma i misticizma i nije u Novaka razvita toliko, da bi udarila jači žig njegovu stvaranju, ipak se ona osjeća kroz sve faze Novakova rada. To je znak, da taj misticizam i fatalizam nisu uneseni iz knjiga, već da su proizišli iz Novakova bića, da ih je on intenzivno osjećao.« ¹⁶

¹⁴ I. 150./1.

¹⁵ I. 165.

¹⁶ *Savremenik* 1928., str. 420.

Čitav mistički i spiritistički nazor vrlo je opširno s raznih strana izveden na posljednjim stranicama u »Dva Svijeta«. To su misli i osjećaji Amadejevi, kojeg smatraju ludakom, ali on nije lud, već je u posebnom stanju, t. zv. transe-u i jasno vidi drugi svijet — svijet duha — vidi umrlu Adelku, a oni misle, da je on lud.

Ima tu sva sila kontradikcija, ali glavne misli su ove: Adelka je umrla tijelom, ali njezin duh živi, on dolazi i boravi kraj Amadeja.

Svijet je sazdan od dva bitno različna elementa: od materije, kojom vlada zao duh, koja sili na pohlepu za blagom, glađu, silom i bogatstvom, a kad se ovaj elemenat raspone, »svršava li život tom razročnošću, iz koje se rađa toliko bolnih disonanca? ... Ne, ... ne svršava! Život samo počima ovdje i teče stalno u onaj veliki jedinstveni sklad, što ga intuitivno osjećaju samo veliki i odabrani duhovi i žedaju za njim nespokojnom žedom duše, koja se na ovoj zemlji ne utoljuje nikada.«¹⁷

Taj novi svijet, svijet duha, pun je svijetla, harmonijskoga sklada, himne i tonovi odlijeću po njemu, tu boravi otajstvenost božanstva, a duše, koje su se ljubile na ovom svijetu, žive u nepomučenom razumijevanju, lete zajedno od zvijezde do zvijezde — čovjek proživljuje i spoznaje s neporedivom nasladom sve momente svog zemaljskog života i čitavu povijest svijeta.

Čitav taj život iza smrti opet je vrlo neodređen i mutan, ali prevladavaju u glavnom tri elementa: ljubav, svijetlo i glazba: »naše dvije duše širit će se od zvijezde do zvijezde kao dvije zlatne strune sunčanih zraka, što ječe, dirane našom ljubavlju, andeoskim melodijama.«¹⁸ »Ah kakva to divna glazba izvodi moju himnu ljubavi? Savršeno, kako je strujala mojom dušom... Ja ulazim divnom lakoćom u sjajno svijetlo... kao da se radam.«¹⁹

Čitavo ovo shvaćanje života iza smrti može se shvatiti kao u kršćanskom nazoru, ako u središte svega dođe o s o b n i Bog, a svi oni elementi sreće i blaženstva kao akcidentalni, nuzgredni — ali teško je tu odrediti, što je Novak mislio — sve je mutno, a čini se ipak, da je taj život iza smrti uzeo u spiritističkom smislu kao pojave panteističkog božanstva. Nije izrazio jasno, ostaje li osoba pojedinca ili se ona gubi i nestaje u besvijesnom božanstvu, jer »ulazeći u velebni hram božanstva osjeća, kao da se rastače u ništa u tom ogromnom veličanstvu...«²⁰

U taj misticizam ide također Novakovo shvaćanje ljubavi. Ljubav je sama po sebi uz glad najjači zakon za uzdržavanje čovječanstva, ali ona je uz to ukrašena mnogim čarima, pa je Novak shvaća kao vibraciju, titranje ne tijela nego duše; ona je dodir dviju srodnih duša, a najčešće ih spominje kao dvije zvijezde, koje sjaju u dalekom svemiru; to on tako često kaže, da bi čovjek pomislio,

¹⁷ *Dva Svijeta*, 203.

¹⁸ *Dva Svijeta*, 206.

²⁰ *Ibid.* 201.

¹⁹ *Ibid.* 206.

da nije tek pjesnički ukras, nego da mu on daje neko realno značenje.

Najkarakterističnija strana u svim Novakovim djelima jest socijalna misao, osobito njegova sućut i samilost prema siromašnima, bijednima i nemoćnim. Upravo to je najjača crta, koja čini Novaka tako simpatičnim i pokazuje njegovu plemenitost i dobrotu. On sam mnogo trpi na pogled bijede i nevolje: »Zašto ječe strune moje duše pojačanim jekom na svaki bolni glas patnja čovječjih?«²¹ a razumije patnju i siromaštinu to više, što ih je od mladosti pa do zadnjeg daha života često okusio.

No zadnjeg razloga toj samilosti prema drugima jedva ćemo naći. Čemu uopće ljubiti drugoga? On spominje više puta, da smo svi ljudi djeca jednog Oca nebeskog, te zato valja da se ljubimo i pomazemo među sobom. No on nije bio tako duboko prožet religijom, da bi ga ova vjerska misao mogla voditi u najznačajnijoj i neprestanoj crti njegova karaktera i njegovih djela. Razlog i temelj bez sumnje jest njegovo srce puno plemenitosti, lijepa njegova priroda stvorena tako, da pogled bijede u njoj odjekuje i vlastitom boli; tu se jasno osjeća osnovna njegova misao: prednost srca nad razumom. Novak toga sam nigdje ne izriče, ali to je zacijelo metafizička podloga i razlog njegova altruizma i ljubavi prema svim nevoljnima.

Zanimljivo je njegovo mišljenje o vrijednosti ili bolje šteti bijede i siromaštva, o uzrocima njegovim kod nas i načinu kako da mu se stane na kraj.

Siromaštvo nosi u sebi izvanredno zlo. U njemu nije moguće misliti na ideale, glad odviše čovjeka tišti i ponizuje, on postaje rob materije i prilika, spreman na svaki čin i svako zlo. »Ne vjeruj u to, da siromaštvo čeliči čovjeka... laž je!... Siromaštvo obataljuje čovjeka... Steže mu slobodu... Niske brige podgrizavaju velike misli i obaraju ih kao što crv, koji se zavukao u žilu, obara hrast...«²²

Siromaštvo je teret, pod kojim se ne savija samo tijelo, nego žalibože i duša ljudska.«²³

Zato Novak čak ide tako daleko, predaleko, da stvara posebni moral za četvrtu klasu ljudi — one bijedne u podzemlju —; njih ne vežu obveze morala kao druge ljude, jer su odviše ovisni o prilikama i onoj korici hljeba, što ga narav traži.

A što je krivo toj bijedi? Ta priroda može ipak proizvoditi toliko svega, što je potrebno, da svi imaju dosta!

Velik dio krivnje baca Novak na naše bijedne političke i socijalne prilike onog doba, na filistarski i sitničav milieu, te nerazumni konzervatizam našega malog čovjeka i neko tupo prepuštanje sudbini: mi smo tu da trpimo, pustite nas.²⁴

²¹ *Dva Svijeta*, 202.

²² *U Glib*, I. 225.

²⁴ *Zapreke*.

²³ *Zapreke*, 129.

Drugi je razlog mrtva nauka riječi bez djela. Svi su učili, da treba pomoći bližnjemu, dati mu mogućnosti da i on živi, ali kad dođe, da se samo malo žrtvuje, tad otkazu sve nauke, one ostaju bez djela.

U zadnje doba postaje Novak ogorčen, pesimista: kriv je uopće poredak i uređenje svijeta i svemira, ljudska egoistička priroda: život nije ništa drugo nego grabež, otimanje jednoga drugome;²⁵ da bude bolje, trebalo bi promijeniti ljudsku prirodu.

Kako da se bolje uredi život, kako da se pomogne bijedi i siromaštvu?

U prvim svojim radovima preporučuje neprestano ljubav, milostinju, ali onda dolazi razočaranje, to se zlorabi, i onda ne možeš pomoći svima. Stoga treba novi red — ne u socijalizmu — taj ispočetka zabacuje u »Majstoru Adamu«, već u pravednosti i kršćanskoj ljubavi. No u zadnje vrijeme priklonio se socijalizmu, ali ipak ne daje pozitivnog i konkretnog rješenja, nego se ogorčen tuži na red u svijetu uopće, jer tu je krivnja, čemu uopće živjeti: »ostaje sve, samo se udes ustavi pred pojedincem i veli mu: Makni se, treba da ustupiš mjesto drugomu! Mijenjaju se samo lica kao i čestice tvari, iz koje je građen ovaj svijet. A kod svake promjene čuje se lelek jednih a vesela cika drugih... Tako živi trajno u ljudskim srcima radost i tuga — vječna pjesma čovjekova. I nevidljiva ruka prirode nečujno udara svoj ritam i beskrajna povorka svih života ove zemlje koraca po njemu postojano svom neznanome cilju...«²⁶

To su misli iz zadnjih godina Novakova života, kad mu je već bolest uništila i volju za život. Kako je bio od mladosti bolehljiv, živio u teškim materijalnim prilikama, i u doba, kad je pesimizam i plač nad svjetskim bolima bio moda — ne bi nikakvo čudo bilo, da je i sam udario u plačljive žice i podao se sasvim pesimizmu.

No tako nije bilo. B. Livadić zove ga nasuprot nepopravljivim optimistom.²⁷ Upravo to, mislim, da nije. Novak naime nije ni tu dosljedan, ili ako baš hoćete i jest: on se daje voditi od srca i raspoloženja. Čas mu duša pjeva i zanosi se daleko u nebeske sfere, puna života i radosti, a drugiput opet osjeća svu dubljinu bola, trpljenja i tuge, te se pita, čemu se rodio on, a čemu je rodio novog stvora, koji će dalje patiti i mučiti se poput njega. Pa i većina njegovih romana svršava tako, da ne znamo ni sami, na čemu smo zapravo: je li pisac zadovoljan, da li su junaci romana ili drugi oko njih postigli sreću ili željeni cilj ili ne. Tako »Informator«, »Posljednji Stipančići«, »Dva svijeta«, »Zapreke«. Svršavaju li porazno ili veselo? Kako se uzme. Kod »Nikole Baretića« svršetak je svakako vrlo optimističan, a

²⁵ *Pred Sovjetlom.*

²⁶ Citira Livadić I, XXVI.

²⁷ I, XXXVIII.

kod »Tite Dorčića« sasvim porazan. Svakako je u njega mnogo pesimizma, osobito zadnjih godina života, a nije nikako čudo, da bolestan čovjek udari u takav ton. »... Mi smo nesretni ljudi... Nama je podan u život razum samo da shvaćamo svoju nevolju i srce, da je osjećamo.«²⁸ »Moraš priznati, upitnik »Posljednjeg Adama« ima smisla.«²⁹ »... Sve je sama ispraznost, uzaludna borba za nedostiživim, čeznuće orla, da se dignu u blizinu sunca.«³⁰

Ali on se ipak još uvijek nada napredku i sreći čovječanstva; ono će se osloboditi mnoge nevolje i u svom razvitku približiti sreći.³¹

Odgovor na pitanje, da li je Novak optimista ili pesimista glasio bi dakle: kao manje više svaki čovjek osjeća i govori on prema raspoloženju, ali se kod njega zacijelo nalazi mnogo više bijede i nevolje, i taj elegički ton preteže. Premda se Novak kadkad upravo paradokсно zna dići nad bol i tugu te ih prezreti ili proglasiti ne baš odviše strašnima.

Hoćemo li Novakov pogled na svijet ukratko formulirati, tad će ta formula glasiti ovako:

Dosljednog i potpuno izgrađenog sistema u Novaka nema; njegova naobrazba za to ne dostaje, nego je on uvijek pod dojmovima novih djela i strujanja.

U prvoj periodi života on je uglavnom čovjek s kršćanskim pogledom na svijet priznavajući egzistenciju osobnog Boga i besmrtnost duše. U drugoj periodi pod utjecajem savremenih djela preteže u njega misticizam i spiritizam s podlogom panteizma; nezadovoljan s uređenjem društva i svemira zapada na časove u ogorčen protest protiv svega u svijetu: život je grabežljiva borba jednih proti drugima, sve je bez smisla; ali se ipak usred najvećega protesta nada, da će se čovječanstvo s vremenom osloboditi mnoge nevolje i da uza svu okrutnost života i nepoznavanja cilja svaki naraštaj korakne ipak napred, sve bliže k sreći.

Tako je eto taj dobar čovjek lutao hodajući čas u svijetlu, čas u sjeni, ali u njemu je mnogo plemenitog, lijepog, osobito iskrene ljubavi prema bližnjemu, a da je dobio na početku temeljitiju izobrazbu i živio u boljim prilikama, on bi zacijelo došao do veće stalnosti u svojim nazorima i primakao se bliže Istini.

J. Badalić D. I.

²⁸ *Pred Svijetlom* III, 90.

³⁰ *Dva Svijeta*, str. 160.

²⁹ *U glib*, I, 227.

³¹ *Pred svijetlom*.